

kat keresett, és ebbe mindkettő belepusztult. Hiábavaló tehát a nagy neki-buzdulás a lehető leggyorsabb eredmény eléréseért, ha annak nincs meg az alapja, mert a jelenből a jövő felé nyíló utak közül csak olyat lehet eredményesen választani, amelynek a feltételei és kiindulópontjai már létrejöttek a jelenben. Kontraproduktív azonban az olyan kísérlet is, amely a múlt iránti nosztalgia alapján keres kiutat, mert ezáltal nemcsak hogy a jelen problémáira nem tud reagálni, de az irracionálist próbálja racionalizálni.

A gazdag eseménytörténeten, az ugyancsak magvas adatközlésen, a tanulságos statisztikai adatokon túl Romsics Ignác magyar és világtörténete a fenti gondolatokkal is gazdagabbá tesz.

Ormos Mária

Kisebbségek és a nemzeti újjászületés*

Tanulmánykötetek szerzői, szerkesztői többnyire tisztában vannak a műfaj nehézségeivel. Ahhoz, hogy egy kötet ne csupán véletlenszerűen egymás mellé rendezett egyéni írások sora legyen, hanem annál több, egy-egy problémát valóban körüljáró, sok szempontból vizsgáló, hasonlóságokat és különbségeket felvillantó, hangsúlyozó mű, nem elég a lát-szólagos tematikai egység. Szükséges az is, hogy a választott téma valóban kellően koherens legyen, és a szerzők ne csupán saját, egyénileg folytatott kutatásaik eredményeit tárják az olvasók elé, hanem azok el is rendeződjenek egy tágabb kontextusban és értelmezési keretben.

Jelen terjedelmes tanulmánykötet, amely tizenöt szerző tizenhárom írását tartalmazza, sokéves kutatásokra épül. Témája a különböző totalitárius ideológiákhoz, ebben az esetben a két világháború közötti radikális jobboldalhoz való kisebbségi viszony Romániában, Magyarországon és Szlovákiában. A szélesebb kitekintés és a sokrétűbb összehasonlítás érdekében a szerkesztők a szűk, lényegében Kárpát-medencei perspektívát próbálták némileg kitágítani, és Délkelet-Európát (ebben az esetben Nagy-Románia keleti határvidéke mellett tulajdonképpen az egykori Jugoszlávia Osztrák–Magyar Monarchiához tartozott részeit) is beemelni az elemzésbe. Lényegében tehát az 1918 végén szétesett Magyarország területe adja a kötet fókuszát, jól illusztrálva ennek az egykori államalakulatnak a sokszínűségét is.

* Mariana HAUSLEITNER–Harald ROTH (szerk.): *Der Einfluss von Faschismus und Nationalsozialismus auf Minderheiten in Ostmittel und Südosteuropa*. IKGs Verlag, München, 2006. 360 p.

A mű tanulmányainak tematikája változatos, bár a címmel és a szándékkal némileg ellentétben a kisebbségek vizsgálata főleg a német kisebbségek vizsgálatát jelenti. A tanulmányok közül kilenc (!) valamelyik „népi német” csoporttal foglalkozik, ráadásul a bevezető írás az ideológiatörténet historiográfiájának összefoglalása, tehát csak három munka szakad el a német kisebbségektől. A szerzőgárda életkori és nemzetiségi összetétele, tudományos érdeklődése és eddigi pályája változatos, a fiatal kutatói utánpótlástól a tapasztaltabb akadémiai szereplőkig terjed. Van köztük Erdélyből elszármazott fiatal németországi magyar és szász történész, amerikai és francia doktorandusz, belgrádi és pécsi egyetemi oktató, teológus és politikatörténész.

Ez nyomja rá a bélyegét a kötetben megjelent tanulmányok tartalmára is. Daniel Ursprung a kérdés esztétörténetének historiográfiáját foglalta össze; Bernhard Böttcher az erdélyi szászok első világháborús hőskultuszát, emlékműveit és annak továbbélését Nagy-Romániában vette górcső alá; Olga Schröder-Negru Besszarábia integrálásának egy sajátos epizódját, a tatárhunari felkelést vizsgálja; Horváth Sz. Ferenc a romániai magyar kisebbségnek a fasizmushoz és a nemzetiszocializmushoz való viszonyát elemzi; Cornelia Schlarb a nácizmus érzékelését mutatja be a romániai német egyházakon belül; Thomas Şindilariu a náci ideológia test- és egészségkultuszának érvényesülésére kérdez rá az erdélyi szászok között három, harmincas évekbeli fürdőépítés kapcsán, Carl Bethke a szlavóniai németiség „nácifikálását”, Zoran Janjetović a vajdasági sváboknak a nemzetiszocializmushoz való viszonyát boncolgatja; Spannenberger Norbert – Vonyó Józseffel megosztva – a náci ideológia recepciójáról ír a magyarországi németek körében; Christof Morissey a *Heimatkundénak*, azaz a náci honismereti tudománynak a nemzetiszocialista népcsoportpolitikában játszott szerepét értelmezi egy szlovákiai példán, Meinolf Arens és Daniel Bein a moldvai csángók 1944-es hazatelepítési terveihez közöl forrásokat a németországi levéltárakból; Ivo Goldstein az usztasa Horvátországon belüli holokausztot mutatja be; végül, a kronologikus keretből némileg kilógva, Pierre de Tregomain azt elemzi, hogy az erdélyi szász evangélikus egyház a második világháborút követő években milyen, alapjában felelősségelhárító és eltávolító viszonyt alakított ki a közelemlúthoz, és ezt milyen diszkurzív keretben jelenítette meg.

A sokszínűség még erény lenne, az egyéni kutatások előtérbe kerülése (pl. a hőskultusszal évek óta foglalkozó Böttcher vagy Schröder-Negru esetében) azonban már azt sejteti, hogy a szerkesztői munka lehetett volna jóval koncepciózusabb is. Különösen a kifejezetten jól sikerült, alapos, bevezető jellegű, egyúttal az elméleti kereteket is kijelölő tanul-

mány tükreben. Ebben Daniel Ursprung kellő körültekintéssel mutatja be a fasizmus és a náciizmus recepciójának történetét a kezdetektől a totalitarizmuskoncepció megrendülésén át a kilencvenes években formálódó „új konszenzusig”. Ez utóbbi azt is jelzi, hogy a szerző elfogadja a generikus fasizmus lehetőségét, és amint azt ki is mondja: jó analitikus eszköznek tartja Roger Griffin definícióját a „palingenetikus ultranacionalizmusról”. Eszerint a fasizmus lényegében egy olyan, sokféle formát öltő, rendszerellenes és antiliberális eszme, amelynek magját a hanyatlást követő nemzeti megújulás és újjászületés eszméje adja egy új világrendben.¹ Ennek tükreben természetesen az is értelmes és fontos kérdés lenne – noha a szerző nem fogalmazza meg –, hogy legalábbis a magyar kisebbségek esetében a nemzeti állam összeomlása és az annak helyreállítására irányuló politika nem hoz-e létre eleve egy ilyen ideológiai beállítottságot. A felbomlás a hanyatlás, a revízió az újjászületés, de ez nem szükségszerűen kapcsolódik össze a fasizmussal. Az írás ezzel együtt is felhívhatja a figyelmet arra, hogy a radikális és szélsőjobboldali ideológiák eszme- és politikatörténeti értékelésére vonatkozóan mintha elmaradt volna ennek a fontos fogalomnak a magyarországi recepciója is.

Annak ellenére, hogy Ursprung az elméleti keretek megszabása mellett még a kötet tanulmányait is megkísérli elrendezni ezeken belül, a többi írásra nem egy esetben az esetlegesség jellemző. A szerkesztők nem használták ki a lehetőséget, és nem követelték meg, hogy az egyes résztanulmányok kompatibilis elméleti és módszertani alapokon épüljenek fel és kövessék Ursprung összegzését. Ezt az olykor az összehasonlító perspektívát is veszélyeztető hiányosságot csak kevésbé pótolhatja a bevezetés összegző igénye.

A leginkább problémás írás mindenképpen Schröder-Negrué. A téma eleve kevésbé kapcsolódik a felvetett problémákhoz, és előadásából is világos lesz: a fasizmus és a nemzetiszocializmus egyáltalán nem játszott szerepet sem a kommunista indíttatású tatarbunár felkelésben (1924 őszén), sem az arra adott reakciókban. A bolsevizmus annál inkább, hiszen a helyi német lakosság éppen az októberi forradalmat követő polgárháború keserű tapasztalatainak hatására lép fel szinte egyöntetűen a lázadókkal szemben, megalakítva saját fegyveres alakulatait is. Ráadásul a tanulmány egyszerre elnagyolt és részletező – éppen az az átfogó eszmetörténeti perspektíva hiányzik belőle, amely a bevezető írásban hangsúlyosan jelenik meg.

¹ ROGER GRIFFIN: The Primacy of Culture: The Current Growth (or Manufacture) of Consensus within Fascist Studies. *Journal of Contemporary History*, 2002/1. 21–43., 24. (15. lábjegyzet).

Cornelia Schlarb sikeresen kapcsolja össze ugyan a nemzetiszocializmushoz való, egyházakon belüli változó viszonyt a Harmadik Birodalom politikájának változásaival – ezzel együtt tanulmánya kissé féloldalasra sikeredett. A katolikus egyház esetében ugyanis kimarad a bánági katolikus svábok és egyháziak beállítódásának elemzése, noha a katolikus német lakosság nagy száma és Augustin Pacha temesvári püspöknek a nácikhoz fűződő viszonya indokoltá tenné az összehasonlítást a bukovinai katolikusokkal.

Ezzel szemben, más más szempontból, inspirálónak minősíthető két másik, inkább mikroperspektívájú tanulmány. Bernard Böttcher – szigorú szerkezetű, a felállított elméleti modellhez olykor túlságosan is ragaszkodó írásában – George L. Mosse és Reinhard Koselleck elméleti előfeltevéseire alapozva mutat be néhány példát kisvárosi, falusi és nagyobb városi közegekből az első világháborús hősi emlékművek és a hőskultusz ápolásáról. Írásában figyelemre méltóan rajzolja meg annak szimbolikus és szervezeti megoldását, hogy a százsz emlékműveket gondozó szervezet betagoódott a romániai szervezetbe, anélkül hogy cselekvési önállóságát elveszítette volna. Ezzel a százszok nemcsak azt voltak képesek elérni, hogy saját vallási és szimbolikus terükben, pl. a barcarozsnyói (Rosenau, Rîșnov) temetőben lényegében megőrizhessék hősi emlékműveiket, hanem egy olyan vegyes városban is, mint Segesvár, részben a haza védelmének semleges eszméjét segítségül hívva ki tudták alakítani a szimbolikus együttélés *modus vivendi*-jét a teret foglaló román nemzeti állammal. Ennek tükrében nehéz megkerülni a kérdést: vajon milyen lehetett a helyzet a magyar településeken? Az ottani, sokkal inkább konfliktusként értelmezett helyzetek vajon nem elsősorban arra vezethetők-e vissza, hogy nem volt megelőző, adekvát kisebbségi tapasztalat, amely a szimbolikus dominancia elvesztését enyhíthette volna?

Șindilariu tanulmánya a megújulás, az egészségkultusz és a berlini olimpia összefüggéseiben értelmez három fürdőépítési projektet, Nagyszébenben, Brassóban és Medgyesen. Amíg az első esetben az olimpia és a náciizmus megtermékenyítően hatott, s a náci jellegű megújulási mozgalom (*Erneuerungsbewegung*) szervezte építkezést kifejezetten nemzetiszocialista propagandaanyagok kísérték, addig Medgyesen már komolyabb szerephez jutott a tradicionális elit, Brassóban pedig döntően ezek a hagyományos társadalmi csoportok határozták meg az építkezés jelentését és jelentőségét, csak igen keveset átvéve a megújulás és testi egészség „palingenetikus ultranacionalista” kultuszának elemeiből.

A mikrotörténeti nézőpontok hasznosságát igazoló tanulmányok mellett magyar kutatók számára jelentősnek minősíthetők Horváth Sz. Fe-

renc, valamint Meinolf Arens és Daniel Bein publikációi. Horváth, akinek azóta már megjelent könyve² részletesen is foglalkozik az itt is hosszan taglalt problémával, meggyőzően mutatja be azt a folyamatot, ahogy a sokszínű és az 1920-as években még demokratikus eszmék felé orientálódó magyar kisebbségen belül teret nyernek a radikális jobboldali eszmék, az antiszemitizmus, a nemzeti összezárkózás és a magyar közösség korporativista átalakításának igénye – anélkül, hogy ezek kizárólagossá váltak volna. Arens és Bein forráspublikációja pedig azt mutatja be érzékletesen, hogy a hitleri Németország, erőfölénye és dominanciája ellenére, milyen tehetetlen volt szövetségesei, Románia és Magyarország konfliktusában. A csángók Magyarországra telepítésére vonatkozó, 1944 tavaszán majd nyarán megfogalmazódó kérések kapcsán nyíltan is leírják: mivel a kérdés rendezése reménytelen, Németország számára legjobb, ha nem tesz semmit. Az egyik félnek kedvező véleménye a másikat elidegenítené tőle, közben pedig nincs ereje döntése érvényre juttatására, ami végül az eredetileg kedvezményezett felet is eltolíthatja tőle.

Ugyanakkor ezekről a tanulmányokról sem állítható, hogy világos koncepcióba illeszkedve, egységes nézőpontok alapján segítenék a jelenségek összehasonlítását. Nem egy közülük hasznos, módszertanilag előrevivő és gondolatébresztő (ide sorolható még Tregomain munkája is, amelynek kapcsán megint rádöbbenünk, hogy a kisebbségi magyarságot illetően is szükség lenne hasonló témájú kutatásra). Ezzel együtt, noha a kötet nem válik szétesővé és inkohereenssé, egy dolog világos: ez a publikáció még korántsem az utolsó szó a témában.

Egry Gábor

„Társadalmi mobilitás” és „új értelmiség”*

A posztmodern történetírásról szóló viták egyik gyakori állítása szerint az irányzat ugyan számos történetfilozófiai, nyelvészeti, irodalomelméleti munkából megismerhető – de hogy mit „jelent” a „történetírói gyakorlatban”, arra nehéz példát találni. Majtényi György kötete nagysze-

² HORVÁTH SZ. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiái (1931–1940)*. Pro Print, Csíkszereda, 2007.

* MAJTÉNYI György: *A tudomány lajtorjája. „Társadalmi mobilitás” és „új értelmiség” Magyarországon a II. világháború után*. Gondolat Kiadó–Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2005. 266. p.